

ΜΙΧΑΗΛ ΜΑΡΟΥΛΛΟΣ ΤΑΡΧΑΝΙΩΤΗΣ

Ο Έλληνας ποιητής Λατινικών Ύμνων και Επιγραμμάτων της Αναγέννησης

Στην Εθνική Πινακοθήκη της Αθήνας η Πολιτιστική Ολυμπιάδα σε συνεργασία με το ίδρυμα Λόνγκι της Φλωρεντίας παρουσίασε από το Δεκέμβρη 2003 έως το Μάρτη 2004 την έκθεση «Το φως του Απόλλωνα-Ιταλική Αναγέννηση και Ελλάδα». Στο κέντρο της αίθουσας δέσποζε ένα μεγάλο πορτραίτο του ποιητή Μιχαήλ Μάρουλλου Ταρχανιώτη, έργο του Μποττιτσέλλι.

Ποιος είναι ο Μάρουλλος, ο τόσο λίγο γνωστός στην Ελλάδα ποιητής;

«Ο Μάρουλλος είναι ο πρώτος ποιητής που αυτοπροσδιορίζεται ως Νεοέλληνας μέσα στους ίδιους του τους στίχους» παρατηρεί ο Ν. Βαγενάς σε άρθρο του με τίτλο «Ένας ποιητής με νεοελληνική συνείδηση»¹. Ο νεοέλληνας όμως αυτός ποιητής του 15ου αιώνα δεν έγραψε στίχους στη νεοελληνική αλλά στη λατινική γλώσσα, που στην εποχή του ήταν η ζωντανή γλώσσα της ποιητικής έκφρασης.

Οι μεστοί αγάπης και θαυμασμού για την Ελλάδα λατινικοί στίχοι του εξόριστου ποιητή με την πολυκύμαντη και πολυσήμαντη ζωή, που έχουν τη δύναμη και την τέχνη να συγκινήσουν και το σύγχρονο Έλληνα, μου έδωσαν το ερέθισμα να ασχοληθώ με το έργο του και να αναδείξω μέσα από τους Ύμνους και τα Επιγράμματα που έγραψε, το πάθος του για την Ελλάδα, για τους θεούς, τους ποιητές και τους φιλοσόφους της.

Η πρώτη μου γνωριμία με την ποίηση του Μάρουλλου έγινε το 1998, όταν ο αείμνηστος καθηγητής μου στο Πανεπιστήμιο της Ρώμης «La Sapienza» Scevola Mariotti² έγινε επίτιμος διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αθηνών και ως θέμα της καθιερωμένης ομιλίας επέλεξε τον Μάρουλλο «La Grecia nella poesia del Marullo»³.

1. Βλ. Εφημ. Το Βήμα, Νέες Εποχές, 21. 12. 2003.

2. Βλ. Στ. Γεωργιά-Πριόβολου, Presentazione dell'opera del professore Scevola Mariotti, ανάτυπο ΕΕΦΣΠΑ τ. ΛΒ', 1998-2000, Αθήνα 2000.

3. Sc. Mariotti, La Grecia nella poesia del Marullo, ανάτυπο ΕΕΦΣΠΑ τ. ΛΒ', 1998-2000, Αθήνα 2000.

Ο Μιχαήλ Μάρουλλος Ταρχανιώτης, γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη λίγους μήνες μετά την Άλωση, πιθανόν κατά τον ίδιο χρόνο 1453 ή τις αρχές του επόμενου, αισθανόταν σε όλη του τη ζωή «φυγιάς Έλληνας» παρά το γεγονός ότι —όπως παρατηρεί ο Mariotti— ήταν ακόμη *matris rude semen in alvo*, όταν οι γονείς του εγκατέλειψαν την Κωνσταντινούπολη, και όλη του η παιδεία και η ποίηση ανήκαν στον Ιταλικό Ουμανισμό. Ο Μάρουλλος διέφερε από τους Έλληνες λογίους της Ιταλίας, γιατί, όπως παρατηρεί ο καθηγητής Δ. Α. Ζαχυθηνός⁴, « δεν ηρέσθη εις μίαν ξηράν γραμματικήν και ερμηνευτικήν λογίότητα, αλλά προσεπάθησε να καταστήσῃ ζωντανάς τας αξίας του αρχαίου πολιτισμού».

Ο Μάρουλλος συνδέσε στο πρόσωπό του τα ονόματα δύο Βυζαντινών οικογενειών. Οι Μάρουλλοι και οι Ταρχανιώτες είχαν διακριθεί στο δημόσιο και ιδιωτικό βίο της Ελληνικής Αυτοκρατορίας ήδη από το δέκατο αιώνα. Οι Μάρουλλοι προέρχονταν πιθανώς από τη Μ. Ασία και εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη.

Σύμφωνα με τους στίχους του ποιητή την προέλευση της οικογένειας πρέπει να εντοπίσουμε στη Δύμη της Αχαΐας (τείχος Δυμαίων). Η μητέρα του Ευφροσύνη καταγόταν από τον ένδοξο οίκο των Ταρχανιωτών του Αργού. Ο ίδιος ο ποιητής την αποκαλεί στους στίχους του «Inachidi»⁵ από το όνομα του ποταμού της Αργολίδας Ινάχου.

Το όνομα Ταρχανιώτης (με διάφορους τύπους Ταρχανειώτης, Τραχανιώτης, Ταρχανιάτης, Ταρχωνιάτης) προέρχεται πιθανότατα από το θρακικό τοπωνύμιο Ταρχάνιον. Ο Πελοποννησιακός κλάδος των Ταρχανιωτών αναπτύχθηκε από προσωπικότητες, οι οποίες από την Κωνσταντινούπολη ακολούθησαν και επλαισίωσαν τους Έλληνες δεσπότες⁶.

Ο Κ. Σάθας⁷ παρατηρεί ότι το Ταρχάνιον είναι το αρχαίο όρος Αραχναίον. Εξάλλου ο ίδιος επισημαίνει ότι οι μεγαλύτεροι λατινιστές του 16ου αιώνα αποκαλούσαν το Μάρουλλο «poeta divinus». Παράλληλα ο Α. Deisser⁸ σημειώνει ότι, αν και ο Μάρουλλος δεν είχε ποτέ δει με τα μάτια του την Κωνσταντινούπολη, στις εκδόσεις των έργων του αναφέρεται ως «Constantinopolitanus» και από τους συγγραφείς στην Ιταλία ονομαζόταν «Byzantius».

Τα ελληνικά και λατινικά γράμματα και τη φιλοσοφία ο Μάρουλλος διδά-

4. Βλ. Δ. Α. Ζαχυθηνού, *Μεταβυζαντινά και Νέα Ελληνικά*, Αθήναι 1978, σ. 244.

5. Βλ. Alessandro Perosa, *Michaelis Marulli Carmina*, EI, 52, 3 Artemis-Verlag Zürich, 1951.

6. Βλ. Δ. Α. Ζαχυθηνού, ό.π. σσ. 245-6.

7. Βλ. C. N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age*, Paris 1888, τόμος VII, préface IV.

8. Βλ. André Deisser, *L'hellénisme de Michel Manille Tarchaniote dans sa première publication: deux livres d' Epigrammes*, 1490 KAINOTOMIA, éditions Universitaires Freiburg Suisse, 1995, σ. 94.

χθηκε στη Βενετία και την Πάδοβα. Ο ποιητής ασχολήθηκε κυρίως με τη μελέτη της λατινικής γλώσσας και φιλολογίας και, όπως αποδεικνύεται τόσο από τους στίχους του όσο και από τις φιλολογικές μελέτες του για το Λουκρητίο, είχε εξοικειωθεί πλήρως με τους Ρωμαίους ποιητές. Καθώς κανένα κείμενο του ποιητή δεν έχει γραφεί στην ελληνική γλώσσα, την ελληνομάθειά του συνάγουμε από τα ίδια τα ποιήματα του, στα οποία γίνεται μεγάλη χρήση ιστορικών και κυρίως μυθολογικών θεμάτων καθώς και από τις συναναστροφές του κατά καιρούς στη Νεάπολη και τη Φλωρεντία με διαπρεπείς Έλληνες ανθρωπιστές, όπως τον Δ. Χαλκοκονδύλη και τον Ιανό Λάσκαρη. Ο Μάρουλλος είδε να γεννιέται και να αναπτύσσεται ένας ιδιότυπος ελληνικός θεσμός, ο θεσμός των Στρατιωτών (Stratioti ή Stradioti), ο οποίος μετά το δεύτερο ήμισυ του 15ου και το πρώτο του 16ου αιώνα επεκτάθηκε στην Ιταλία και σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες. Μια ιδιάζουσα Γραμματεία απαθανάτισε τη ζωή και το έργο των ηρώων και ο Κ. Σάθας είχε την πρωτοβουλία έκδοσης και προβολής όχι μόνον του αρχαιακού υλικού αλλά και των κειμένων της «στρατιωτικής φιλολογίας» (letteratura stradiotica)⁹.

Για την προσωπική ζωή του Μάρουλλου έχουμε λίγες και ασαφείς πληροφορίες κυρίως από τα ίδια τα έργα του ποιητή στα οποία γίνεται λόγος για έθνη και τόπους, όπου τον οδήγησαν οι πολεμικές επιχειρήσεις.

Στην προσωπική του ζωή ο Μάρουλλος γνώρισε, αγάπησε και παντρεύτηκε την Αλεξάνδρα, κόρη του αρχιγραμματέα της Φλωρεντίνης Πολιτείας, Βαρθολομαίου Scala. Η Αλεξάνδρα υπήρξε μια από τις διασημότερες γυναίκες της Ιταλικής Αναγέννησης όχι μόνο για την ομορφιά της αλλά και για την εξαιρετική πνευματική της καλλιέργεια. Η ίδια έγραφε στίχους και στις δύο κλασικές γλώσσες, ελληνική και λατινική, και ενέπνευσε σύγχρονους της ποιητές. Ο Μάρουλλος εξύμνησε το πνεύμα, την ομορφιά και το ήθος της και την ανακήρυξε δέκατη Μούσα και υπέρτερη της Ελληνίδας Σαπφούς¹⁰.

Κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Μάρουλλος επανήλθε για λίγο στα στρατιωτικά του έργα και αργότερα κατέφυγε στη Βολτέρρα, στο φίλο του Raffaello Maffei ή Volaterranus, λόγιο και γνωστό λάτρη των ελληνικών γραμμάτων, μεταφραστή της Οδύσσειας του Ομήρου στη Λατινική. Παρά τις συστάσεις του φίλου του ο Μάρουλλος ξεκίνησε έφιππος μια μοιραία ημέρα του Απριλίου 1500, κατά τις υπάρχουσες μαρτυρίες, για να πάει στη Φλωρεντία. Στην προσπάθεια του όμως να διαβεί τον ποταμό Καικίνα (Caecina) παρασύρθηκε από σφοδρό ρεύμα και πνίγηκε. Μαζί με το πτώμα του βρέθηκε και αντίτυπο του Λουκρητίου, το οποίο κρατούσε πάντα μαζί του¹¹. Στον τάφο του κοντά

9. Βλ. Δ. Α. Ζακυθνού, ό.π. σ. 253.

10. Βλ. Alessandro Perosa, ό.π. Ε III, 4 και Ε, IV, 4.

11. Βλ. Δ. Α. Ζακυθνού, ό.π. σ. 268.

στη Βολτέρρα μια επιτύμβια πλάκα φέρει επίγραμμα που συνέταξε γι' αυτόν με θαυμασμό ο φίλος του Maffei.

Ο Μάρουλλος θαυμάστηκε και υμνήθηκε για το έργο του από τους σύγχρονους και μεταγενέστερους λόγιους και ποιητές. Όλοι οι μεγάλοι άνδρες της Αναγέννησης Έλληνες και Ιταλοί είχαν στενές σχέσεις μαζί του και τον εκτιμούσαν ιδιαίτερα (Pico della Mirandola, Δ. Χαλκοκονδύλης, Ιανός Λάσκαρις κ.ά.).

Ως ισχυρή προσωπικότητα ο Μάρουλλος είχε δεχθεί και επικρίσεις στο έργο του από λόγιους, μεταξύ αυτών και από τον Poliziano, ο οποίος εκτός από τον ποιητικό και φιλολογικό ανταγωνισμό έτρεφε και ερωτική αντιζηλία για το Μάρουλλο εξαιτίας της χαρισματικής γυναίκας του Αλεξάνδρας, την οποία είχε ερωτευθεί χωρίς να βρει ανταπόκριση. Ιδιαίτερα επικριτικός υπήρξε ο Φραγκίσκος Floridus¹², ο οποίος με αφορμή το επίγραμμα του Μάρουλλου «De poetis Latinis» I, 16 χαρακτήρισε τον ποιητή «Γραικύλο».

Η απήχηση όμως της ποίησης του Μάρουλλου εντός και εκτός Ιταλίας ήταν αναμφισβήτητη. Απόδειξη αποτελεί το επιτάφιο ποίημα, που έγραψε το 1560 ο μεγάλος Γάλλος ποιητής και αρχηγός της «Pléiade» Pierre Ronsard¹³ εκφράζοντας την εκτίμηση των Γάλλων της εποχής του για τον «capitaine et poète grec très excellent, natif de Constantinople», όπως τον χαρακτηρίζει. Όταν ο P. Ronsard ανακάλυψε το έργο του Μάρουλλου, ο ενθουσιασμός του δεν είχε όρια: «Να ένας σύγχρονος ποιητής που με τα λατινικά του μπορεί να συγκριθεί με τους καλύτερους αρχαίους ποιητές» είπε χαρακτηριστικά.

Το ποιητικό έργο του Μάρουλλου, γραμμένο όλο στη Λατινική, αποτελείται από τέσσερα βιβλία Επιγραμμάτων, τέσσερα βιβλία Ύμνων (Hymni Naturales), ένα βιβλίο Ελεγείων (Neniae) και ένα ημιτελές διδακτικό ποίημα με τίτλο «De principum institutione ή Institutiones principales», Epigrammata varia και Carmina varia.

Ο Scevola Mariotti στην εισαγωγή του «La Grecia nella poesia del Marullo»¹⁴ παρατηρεί για τον Μάρουλλο ότι σε ένα απόσπασμα του σημαντικού έργου Hymni Naturales, που σε γενικές γραμμές έχει εξεταστεί και άφησε πολλά ερωτηματικά στους μελετητές, συγκεκριμένα στην αρχή του Ύμνου στον Ερμή (II, 8, 1-16)¹⁵ ο Μάρουλλος θρηνεί για την αντίξοχη τύχη του, γιατί σε αυτόν, έναν εξόριστο Έλληνα, έλαχε να υμνήσει τις θεότητες της Ελλάδας του σε γλώσσα μη ελληνική (Patria ut Graecus sacra non Pelasga / voce referrem). Ευχαριστεί

12. Βλ. Δ. Α. Ζακυθνού, ό.π. σ. 305.

13. Βλ. Δ. Α. Ζακυθνού, ό.π. σ. 307-8 και J. Chomarat, Sur l'interprétation des «Hymnes naturels» de Marulle, «Revue des études latines», LXV (1987), σ. 228-229.

14. Βλ. ό.π. σ. 339-340.

15. D. Coppini, Michele Marullo Tarcantiota, Inni Naturali, Firenze 1995, σ.σ. 104, 223-224.

εντούτοις τον Ερμή ως θεό της ποίησης, που του έδωσε το χάρισμα της χρήσης της Σκυθικής λύρας και της Λατινικής, ακολουθώντας τον στις περιηγήσεις του (Perqué tot terras, mala tot secutus/per freta huc fatis agitatum et illuc, Lar-gus et Scythae dedit et Latini/Pectinis usum).

Η πιο έμπειρη πρόσφατη σχολιάστρια του Ύμνου Donatella Coppini —συνεχίζει ο Mariotti— αφήνει αβέβαιη την ερμηνεία του χωρίου. Αλλά ο ίδιος θεωρεί αναμφισβήτητο ότι στο χωρίο αυτό έχουμε μια σίγουρη και μέχρι σήμερα μοναδική μαρτυρία μιας δραστηριότητας ποιητικής του Μάρουλλου σε γλώσσα ξένη, που προσδιορίζεται ως «σκυθική». Ο ποιητής χρησιμοποιεί έναν όρο δυστυχώς μεγάλης έκτασης, που δεν μας επιτρέπει να προσδιορίσουμε καλύτερα τη γλώσσα αυτών των ποιητικών πονημάτων, αλλά που επιβεβαιώνει συγχρόνως τη σαφή κλίση του Μάρουλλου στην ποίηση. Και πιστεύω-συμπληρώνει ο Mariotti— ότι ο Μάρουλλος δίνοντας προσοχή στον πειρασμό να γράψει ποιήματα σε μια γλώσσα βάρβαρη και κάνοντας ο ίδιος αναφορά στην απόπειρα του αυτή σε ένα έργο υψηλών στόχων, όπως οι Ύμνοι του, είχε ως πρότυπο έναν από τους αγαπημένους του ποιητές, τον Οβίδιο. Ο Λατίνος ποιητής, εξόριστος και ο ίδιος, σε μια επιστολή από το έργο του «Ex ponto» (IV, 13)¹⁶ εκφράζεται στη γλώσσα των Γετών, η οποία ήταν πολύ διαδεδομένη στο λαό της Τόμης στον Εύξεινο Πόντο. Μας λείπει μέχρι σήμερα κάθε στοιχείο με το οποίο θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε περί τίνος γλώσσας πρόκειται και σε ποια περίοδο της ζωής του ο Μάρουλλος μπόρεσε να περάσει τόσο χρόνο, για να γίνει κάτοχος μιας γλώσσας «βάρβαρης» σε σημείο που να μπορεί να γράψει στίχους στη «Σκυθική»: εξάλλου δεν αποκλείεται να πέρασε ένα αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα στο έδαφος της σημερινής Ρουμανίας. Και ο Mariotti καταλήγει λέγοντας: «Μπορεί κανείς αυθόρμητα να αναρωτηθεί γιατί ο Μάρουλλος τόσο βαθιά συνδεδεμένος με την Ελλάδα του δεν έγραψε ποιήματα και στην Ελληνική. Η Ελληνική της εποχής του, αυτή που από παιδί μιλούσε με την οικογένειά του και μετά με τους άλλους Έλληνες στην εξορία, ήταν η δημοτική, και από την άλλη πλευρά ήταν η λόγια γλώσσα, η καθαρεύουσα, γλώσσα επίσης πολύ διαφορετική από την αρχαία ελληνική. Στον ουμανιστικό κόσμο της Ιταλίας, στον οποίο έζησε και σπούδασε ο Μάρουλλος, όλη η προσοχή του ήταν στραμμένη στην Ελληνική των μεγάλων κλασικών και μόνο λίγοι, που είχαν εκπαιδευθεί ειδικά, μπορούσαν να επιχειρήσουν (και αυτοί όχι στην εντέλεια) να γράψουν στην Αρχαία Ελληνική,

16. Ex ponto IV. 13. 17-22
 nec te mirari, si sint vitiosa, decebit
 carmina, quae faciam paene poeta Getes
 a, pudet, et Getico scripsi sermone libellum
 structaque sunt nostris barbara verba modis:
 et placui (gratare mihi) ceopique poetae
 inter inhumanos nomen habere Getas.

όπως ο Poliziano. Είναι ευνόητο ότι ο Μάρουλλος δεν είχε σκεφθεί για το ποιητικό του έργο στην ελληνική γλώσσα ως εναλλακτική της λατινικής και ότι ίσως σύμφωνα με το παράδειγμα του Οβιδίου («*praene poeta Getes*») αυτοσχεδίασε, κατά κάποιον τρόπο, σε μιαν άλλη γλώσσα με εντελώς διαφορετική πολιτιστική παράδοση». Η D. Coppini¹⁷ στα σχόλια της για το απόσπασμα αυτό του Μάρουλλου παρατηρεί ότι είναι πιθανό ο ποιητής να αναφέρεται στη διγλωσσία του ελληνική-λατινική, αλλά είναι αδύνατο να εννοεί τον «Σκυθά») ως Έλληνα, καθώς επανειλημμένως στο έργο του κάνει το διαχωρισμό ανάμεσα στην πατρίδα του, την Ελλάδα, και την Σκυθία, την οποία χαρακτηρίζει άγρια και απολίτιστη. Η ίδια καταλήγοντας παρατηρεί ότι σχετικά με τη χρήση της σκυθικής γλώσσας από τον Μάρουλλο η αμφιβολία παραμένει στους μελετητές του έργου του.

Από τη συγκριτική εξέταση των αποσπασμάτων των έργων των δύο ποιητών συμπεραίνουμε τα εξής:

Είναι γεγονός ότι ο Μάρουλλος είχε κοινά σημεία στη ζωή του με τον αγαπημένο του ποιητή Οβίδιο, ο οποίος έζησε εξόριστος στην ημιβάρβαρη Τόμη στον Εύξεινο Πόντο (σήμερα Κωνσταντζα της Ρουμανίας), έλαβε μέρος στην υπεράσπιση της πόλης αυτής κατά τις επιδρομές των βαρβάρων, έμαθε τη γλώσσα των ιθαγενών Γετών και έγραψε ποιήματα σε αυτήν. Με αυτόν τον παραλληλισμό μπορούμε να δεχτούμε ότι με τις ίδιες συνθήκες ζωής ο Μάρουλλος έγραψε στη γλώσσα των Σκυθών.

Όμως, παρά τις κοινές συνθήκες ζωής των δύο ποιητών που αναφέραμε, το ύφος και το πνεύμα των στίχων τους δεν είναι κοινά, και αυτό προκύπτει, κατά τη γνώμη μου, από τα παρακάτω στοιχεία: ο Οβίδιος αναφέρει ότι τα ποιήματα που γράφει είναι *vitiosa* (=ατελή, όχι ορθά), καθώς ο ίδιος είναι ένας «*praene poeta Getes*», ενώ ο Μάρουλλος ευχαριστεί το θεό, που γενναιόδωρα του έδωσε τη δυνατότητα χρήσης τόσο της Λατινικής όσο και της Σκυθικής Λύρας.

Ο Οβίδιος εκφράζεται με πικρή ειρωνεία και θεωρεί σημαντικό ότι στην ποίηση του αυτή διαμορφώνει με τη δική του τεχνική το βάρβαρο λεξιλόγιο των απαίδευτων ανθρώπων, οι οποίοι αναγνώρισαν στο πρόσωπο του τον ποιητή. Αντιθέτως ο Μάρουλλος τουλάχιστον στο ποίημα αυτό —γιατί σε άλλα υπάρχουν παρόμοιες αναφορές στη βαρβαρότητα των Σκυθών— δεν εκφράζεται ούτε θετικά ούτε αρνητικά για τη γλώσσα των Σκυθών.

Εκείνο όμως το οποίο θεωρώ ότι έχει μεγαλύτερη σημασία είναι η χρήση της Λατινικής έναντι της Ελληνικής στην ποίηση του Μάρουλλου. Ο Ζακυθηνός δικαιολογεί αυτή τη χρήση λέγοντας: «Ο Μάρουλλος οικειοποιούμενος την ξένη γλώσσα και την ξένη παιδεία ανήγειρε το ιδιότυπο πάνθεον των Ύμνων»¹⁸.

Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου της Σορβόνης P. Laurens σε πρόσφατη

17. Βλ. ό.π. σ. 224.

18. Βλ. Δ. Α. Ζακυθηνού, ό.π. σ. 309.

διάλεξή του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών για το ελληνικό και λατινικό επίγραμμα, αναφερόμενος στο αναγεννησιακό επίγραμμα και συγκεκριμένα στο Μάρουλλο και στη σχέση του με το Γάλλο ποιητή Pierre Ronsard επισημαίνει μια νέα μορφή διεισδυσης ενός είδους σε ένα άλλο: αυτή που γίνεται από μια γλώσσα σε άλλη και από μια πολιτιστική παράδοση σε άλλη, ανάμεσα στο νεολατινικό επίγραμμα και τις ποιητικές μορφές των νεότερων γλωσσών με αμφίδρομη επίδραση.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Μάρουλλος είχε εξοικειωθεί πλήρως με τη λατινική γλώσσα και επέτυχε τη «διεισδυση» από τη μητρική του γλώσσα στη Λατινική. Παρά την ελληνική καταγωγή του ο ποιητής είχε ασκηθεί περισσότερο στη λατινική γλώσσα, γι' αυτό και κανένα κείμενο του δεν έχει γραφεί στην ελληνική. Θλίβεται όμως που δεν μπορεί, αν και Έλληνας, να γράψει στίχους στη γλώσσα του και αυτό ακριβώς εκφράζει, όπως είδαμε, στον Ύμνο του στον Ερμή.

Εξάλλου, όπως ο A. Deisser¹⁹ εύστοχα παρατηρεί, ο Μάρουλλος θέλησε να εκφραστεί στη λατινική γλώσσα για να αγγίξει το μεγαλύτερο δυνατό αριθμό των Ευρωπαίων.

Για το Μάρουλλο η Ελλάδα υπήρξε η κοιτίδα του ανθρώπινου πολιτισμού αλλά και η χαμένη πατρίδα. Στην ελεγεία του στη Νέαιρα Ep. II 32 και στον Ύμνο του στην Αθηνά Hymn. I 2 ο ποιητής υμνεί την Ελλάδα. Εξίσου ενδιαφέρουσα και σημαντική θέση του ποιητή για τη χαμένη πατρίδα αποτελεί και η τελευταία, LXII, ωδή του α' βιβλίου των Επιγραμμάτων. Ο πόνος του ποιητή να είναι Έλληνας, όταν τίποτα δεν απομένει από την Ελλάδα, γίνεται δυσβάστακτος και προσπαθεί να ξεφύγει γράφοντας την ωδή αυτή σε σαπφικές στροφές.

Τα τρία, λοιπόν, ποιήματα του Μάρουλλου θα εξετάσουμε σε σύγκριση, με στόχο να αναδείξουμε τη θέση της Ελλάδας στην ψυχή και την ποίηση του «Constantinopolitanus».

Ύμνος I 2

Palladi στ. 51-62²⁰

- 51 *Prima inquieti gentibus certas domos*
 Stabilemque dederis patriam,
Prima arce, prima moenibus ditaveris,
 Prima optimis tot artibus.
- 55 *Tu sancta prima iura, tu legem invenis,*
 Commenta vim dignam malis,
 Tu prima mentes compari nectis iugo,

19. Βλ. A. Deisser, ό.π. σ. 103.

20. Βλ. D. Coppini, ό.π. σ. 64.

Tu propria tribuis pignora,
 Tu celsa raptos tollis ad templa aetheris,
 60 Tu patriam antiquam doces
 Coelumque patrem maximum rerum omnium
 62 Curis caducis subiicis.

Ο Μάρουλλος απευθύνει τον παραπάνω Ύμνο στην Παλλάδα Αθηνά, τη θεά της σοφίας και της μοναδικής ικανότητας να φωτίσει, να εκπολιτίσει το ανθρώπινο γένος και να το ανυψώσει στον αδιάφθορο κόσμο του Ουρανού.

Η Παλλάδα Αθηνά έδωσε στα ανοργάνωτα έθνη σταθερή πατρίδα και ασφαλή κατοικία, τα έκανε πλούσια σε φρούρια και τείχη. Αλλά και για την πνευματική καλλιέργεια και ανάπτυξη η Αθηνά δημιούργησε τις καλές τέχνες. Εφεύρε το δίκαιο και τους νόμους για να εξασφαλιζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα. Εξισορρόπησε τις σχέσεις των ανθρώπων, τους έκανε γνωστή τη φύση των πραγμάτων και τους ανύψωσε στους ιερούς τόπους του αιθέρα. Η Αθηνά δίδαξε τι σημαίνει αρχαία πατρίδα και τον Ουρανό, τον μέγιστο πατέρα των πάντων, υπέβαλε στις εφήμερες φροντίδες.

Ο ποιητής με πατριωτικό ενθουσιασμό αποδίδει στη θεά Αθηνά και διαμέσου αυτής στην Ελλάδα τη διαμόρφωση του σταδιακού εκπολιτισμού των ανθρώπων με τη μετάβαση από τη νομαδική ζωή στην οργανωμένη, με την ίδρυση των πόλεων, τη λειτουργία νόμων και την ανάπτυξη του πνεύματος και των τεχνών.

Ο Mariotti²¹ παρατηρεί ότι οι στίχοι αυτοί του Μάρουλλου απηχούν έντονα τον ενθουσιασμό του αγαπημένου του ποιητή Λουκρήτιου για τον Έλληνα, που πρώτος τόλμησε να παλαίψει ενάντια στη θρησκευτική δεισιδαιμονία και πρώτος να οδηγήσει την ανθρωπότητα στη γνώση της φύσης των πραγμάτων. Η ιστορία της ανθρωπότητας φθάνει, κατά τη γνώμη του ποιητή, στον κολοφώνα της με τον «Graius homo»²², στη γνώση του οποίου τον εισήγαγε ο Λουκρήτιος.

Η D. Coppini²³ διατυπώνει μια ενδιαφέρουσα ερμηνεία των στίχων 57-58 λέγοντας: «Μου φαίνεται πιο πιθανό ο Μάρουλλος στους στίχους αυτούς να αναφέρεται σε δεσμό γάμου και όχι φιλίας, εφόσον ο θεσμός του γάμου και της οικογένειας ανήκαν στις δικαιοδοσίες και στις εκπολιτιστικές κατακτήσεις που αποδίδονταν στη Minerva». Με τη λέξη *pignora* στο στίχο 58 θεωρεί η Coppini ότι ο Μάρουλλος εννοεί τα παιδιά που προέρχονται από το γάμο, τα οποία αποτελούν και την εγγύηση της δικής του σταθερότητας.

Σχετικά με τους στίχους 59-62 η Coppini παρατηρεί ότι η «*patria anti-*

21. Βλ. Sc. Mariotti, ό.π. σ. 340.

22. Βλ. Τίτου Κάρου Λουκρητίου, *De rerum natura* I, στ. 62-71.

23. Βλ. D. Coppini, ό.π. σ. 179.

qua) είναι σαφής απεικόνιση της πλατωνικής φιλοσοφίας για την αρχαία επουράνια πατρίδα. Κατά τη στωική φιλοσοφία η Minerva παρουσιάζει τις «ιδέες» του Πλάτωνα ως το πρότυπο, σύμφωνα με το οποίο δημιουργήθηκαν τα όντα. Εξάλλου η ίδια θεωρεί σημαντική τη σύγκριση του Ύμνου του Μάρουλλου με τον ορφικό Ύμνο XXXII 8, 17. Ο Ορφισμός, ως γνωστόν, ήταν θρησκευτική κίνηση που άρχισε από την αρχαία Ελλάδα και άνησε κυρίως τον 6^ο και 5^ο π. Χ. αιώνα με μυθικό ιδρυτή τον Ορφέα. Επέδρασε σημαντικά στην ελληνική διανόηση (Πυθαγόρα, Πλάτωνα) και με τη σειρά του υπέστη την επίδραση της παραδοσιακής θρησκείας. Κατά τον Ορφισμό η ανθρώπινη ψυχή είναι από τη φύση και την καταγωγή της θεία, ο τάφος της είναι το σώμα και η ζωή είναι μια κατάσταση ρυπαρή, από την οποία η ψυχή πρέπει να απελευθερωθεί. Αυτή η ορφικο-πλατωνική αντίληψη εκφράζεται πολλές φορές από το Μάρουλλο, γιατί η ορφική φιλοσοφία ήταν πολύ διαδεδομένη το δεύτερο μισό του 14ου αιώνα.

Σύμφωνα με την παρατήρηση του Goffis²⁴ μετά από το έπος του Ομήρου ο Μάρουλλος παρουσίασε το λυρικό τραγούδι του Ορφέα με τη λυρική εξύμνηση της θεάς Αθηνάς ιδρύτριας της πόλης, εκπολιτίστριας, προστάτιδας του γάμου και των γεννήσεων και εφευρέτιδας των τεχνών.

Ο θαυμασμός του Μάρουλλου για την αρχαία Ελλάδα, την ποίηση και την ιστορία είναι διάχυτος στον Ύμνο. Ο ποιητής αισθάνεται την Ελλάδα ως σταθερή και εύρωστη πολιτιστική κληρονομιά για τον ιταλικό Ουμανισμό και διεκδικεί —όπως παρατηρεί ο Mariotti²⁵— δικαίωμα συμμετοχής στη συνέχεια που ενώνει την αρχαία Ελλάδα με τη σύγχρονη.

Για το απόσπασμα του Ύμνου στην Παλλάδα ο Santo²⁶ προτείνει τη σύγκριση με το παρακάτω Επίγραμμα II, 32 του Μάρουλλου, στο οποίο αρχιτέκτονας της ανθρώπινης προόδου είναι —όπως ο ίδιος επισημαίνει— ο πολιτισμός και η διανόηση των Ελλήνων.

Epigrammaton Marulli Lib. II, 32
Ad Neaeram²⁷

109 Prima rudes hominum formavit Graecia mentes
110 Eloquii blandis viribus usa sui,
Prima cava circumvallavit moenia fossa,

24. C. F. Goffis, *Il sincretismo lucreziano-platonico negli Hymni Naturales del Marullo*, "Belfagor" XXIV, 1969, σ. 399.

25. Βλ. ό.π. σ. 340.

26. Βλ. L. Santo, *Unigenam... prolem* (Marullo, *Hymni Naturales*, I, 1 v. 50) "Quaderni dell'Istituto di Filologia Latina", Università di Padova, I, 1970, σ. 94.

27. Βλ. Al. Perosa, ό.π. σ. 45-46.

- Prima vagis patriam certaue tecta dedit,
 Prima artes commenta bonas: hac vita magistra
 Edidicit leges, hac data iura pati,
 115 Hac duce coelestes divum conscendimus arces,
 Hac duce naturae sancta adaperta via est.
 Quid, quod priscorum repetas si facta parentum,
 Haec quoque, qua nata es, Inachis ora fuit?
 Nam quid ego Etruscos memorem pubemque Sabinam
 120 Et quae pars olim Graecia maior erat?
 Ipsa caput rerum quondam pulcherrima Roma—
 Certa fides— Graiis condita gaudet avis.
 Nec te terruerit peregrini nomen inane :
 Crede mihi, nulla est terra aliena viro;
 125 Et, quanquam mihi regna et opes Fortuna paternas
 Abstulit, est proprio sanguine partus honos,
 Divitiaeque animo frugi et satis ampia domi res,
 128 Si qua velit parto mens moderata frui.

Στο εκτενές παραπάνω επίγραμμα, γραμμένο κατά το πρότυπο των Λατίνων ελεγειακών ποιητών και ιδιαίτερα του Κάτουλλου, ο Μάρουλλος κάνει πρόταση γάμου σε μια Νέαιρα, τον μεγαλύτερο, χωρίς ανταπόκριση, έρωτα της ζωής του. Στο επίγραμμα αυτό περιλαμβάνεται ένα χωρίο (στ. 109-128) πολύ καλά επεξεργασμένο «παράλληλο» —κατά τη γνώμη του Mariotti²⁸— με εκείνο του Ύμνου Ι 2 (στ. 51-62). Ο Μάρουλλος επαναλαμβάνει το θέμα της ιστορίας της ανθρώπινης προόδου αποδίδοντας στην ίδια την Ελλάδα (όπως στον Ύμνο Ι 2 στην Παλλάδα Αθηνά) τις διαδοχικές φάσεις του εκπολιτισμού.

Σύμφωνα με την παρατήρηση του Δ. Ζακυθινού²⁹, ο Μάρουλλος βρίσκει την ευκαιρία να μιλήσει για τα ήθη του αιώνα. Θυμάται ότι οι πρώτοι άνθρωποι ζούσαν χωρίς νόμους στα δάση και τα απόκρημνα σπήλαια. Η Ελλάδα πρώτη διαμόρφωσε τα άξεστα ήθη, έδωσε στον άνθρωπο τα δώρα των τεχνών του πολέμου και της ειρήνης και κατέστησε με τον τρόπο αυτό τη ζωή του ευγενέστερη.

Πρώτη η Ελλάδα έπλασε τις ψυχές των ανθρώπων με τη γλυκιά δύναμη της γλώσσας της, πρώτη οδήγησε στην εγκατάλειψη της νομαδικής ζωής με την ίδρυση των πόλεων, πρώτη δημιούργησε τις καλές τέχνες, πρώτη τους νόμους και το δίκαιο. Πρώτη οδήγησε τους ανθρώπους στους ναούς των επουρανίων και άνοιξε το δρόμο τον ιερό προς τη φύση.

Αν ανατρέξεις σε όσα έκαναν οι αρχαίοι προγονοί μας αλλά και σε όσα συ

28. Βλ. ό.π. σ. 340.

29. Βλ. ό.π. σ. 276.

ο ίδιος έζησες —τονίζει ο Μάρουλλος απευθυνόμενος στη Νέαира— θα διαπιστώσεις ότι τα πάντα έγιναν στη γη του Ινάχου. Και τι να πρωτοθυμηθώ εγώ —συνεχίζει ο Μάρουλλος— τους Ετρούσκους, το λαό των Σαβίνων ή τι ήταν κάποτε η μεγάλη Ελλάδα; Είναι βέβαιη η πίστη μου ότι και η πανέμορφη Ρώμη, που ήταν κάποτε κοσμοκράτειρα, ευτύχησε να ιδρυθεί από προγόνους Έλληνες.

Μετά την αναφορά αυτή στη δόξα των προγόνων του ο Μάρουλλος καταλήγει με μια ενδιαφέρουσα αποστροφή για τη δική του κοσμοθεωρία:

«Μη σε τρομάζει το κενό περιεχομένου όνομα του ξένου. Πίστεψέ με, ουδείς γη είναι ξένη στον άνθρωπο / Όσο κι αν η τύχη μου αφαιρεί τα βασίλεια και τα πατρικά πλούτη, εγώ κατέχω την εκτίμηση που κέρδισα με το ίδιο μου το αίμα. Και πλούτη έχω ως άνθρωπος ολιγαρχής, και ευκατάστατος είμαι, αν με μέτρο θελήσω να χειριστώ αυτά που έχω ήδη αποκτήσει».

Marulli, Epigrammaton I 63

Ad Manilium Rhallum³⁰

Ο ποιητής απευθύνεται στο φίλο του Μανώλη Ράλλη, μωραίτη από το Μυστρά, ο οποίος είχε γνωρίσει τον Τούρκο κατακτητή στη Λακωνία και τελικά έζησε πρόσφυγας στο Ναύπλιο, όπου έγινε και αυτός γνωστός ως ποιητής νεολατίνος. Η κοινή μοίρα της στέρσης της πατρίδας ένωσε αδελφικά τους δύο Έλληνες εξόριστους ποιητές³¹.

Ο Μάρουλλος γράφει την ωδή αυτή κατά μίμηση του Ορατίου. Αισθάνεται τη χαρά που προσφέρει η αρχή της άνοιξης, ενώ συγχρόνως πληγώνεται θανάσιμα από τη μοίρα της Ελλάδας. Στον Οράτιο αυτή η χαρά της άνοιξης έρχεται σε αντίθεση με τον ίδιο το θάνατο, παρατηρεί ο Deisser³².

Η ωδή αποτελείται από οκτώ τετράστιχα. Παρατίθενται το πρώτο και τα τρία τελευταία τετράστιχα ως τα περισσότερο εκφραστικά των αισθημάτων του Μάρουλλου.

- 1 Non vides verno variata flore
Tecta, non postes viola revinctos?
Stat coronatis viridis iuventus
Mixta puellis.
- 21 Mitte vaesanos, bone Rhalle, questus :
Iam sat indultum patriae ruinae est :

30. Βλ. Al. Perosa, ό.π. σ. 28-29.

31. Βλ. Sc. Mariotti, ό.π. σ. 343.

32. Βλ. A. Deisser, ό.π. σσ. 102, 103.

Nunc vocat lusus positisque curis
Blanda voluptas.

- 25 Quid dies omnis miseri querendo
Perdimus dati breve tempus aevi ?
Sat mala laeti quoque sorte, coelum hoc
Hausimus olim.

- Profer hue coelum, puer Hylle, trivium,
30 Cedat et moeror procul et dolores:
Tota nimirum Genio mihique
Fulserit haec lux !

Στο πρώτο τετράστιχο ο ποιητής περιγράφει τις χαρές της άνοιξης, τα λουλούδια που ανθίζουν και στολίζουν τα σπίτια, τα παιδιά, τους νέους και τις νέες, αλλά και τους ηλικιωμένους που λάμπουν από τη ζωντάνια της εποχής αυτής. Και μέσα σε αυτό το ανθοστόλιστο περιβάλλον, στην άνοιξη της φύσης ζυπνά και η άνοιξη της ζωής, ο πρώτος έρωτας.

Στα τρία τελευταία τετράστιχα ο Μάρουλλος προκαλεί το φίλο του Ράλλη να αφήσουν μακριά τη θλίψη, τον πόνο και τις ανόητες μεψιμοιρίες, γιατί αρκετά έχουν θρηγήσει για την καταστροφή της πατρίδας τους. Είναι η ώρα της χαράς, του παιχνιδιού και της γλυκιάς απόλαυσης. Γιατί να χάνουν τις μέρες τους με μιζέρια και παράπονα, γιατί να σπαταλούν το σύντομο χρόνο ζωής που τους έχει δοθεί! Σε αυτή την τόση δυστυχία μας-συνεχίζει ο Μάρουλλος— έχουμε ευνοηθεί, γιατί αναπνέουμε ακόμα τον αέρα αυτού του ουρανού. Ας πιούμε, λοιπόν, θέλω στα αλήθεια να λάμψει για μένα, για τη δική μου ψυχική ευφορία, το φως της ημέρας ολόκληρης.

Ο πόνος για τα δεινά της χαμένης πατρίδας είναι διάχυτος στους παραπάνω στίχους, όπως εξάλλου και στο όλο έργο του ποιητή³³. Ο Α. Deisser³⁴ ερμηνεύοντας το απόσπασμα αυτό διατυπώνει μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα παρατήρηση: «Ο πονεμένος αυτός περιπλανώμενος Έλληνας θα μπορούσε να αναφωνήσει το στίχο του Σεφέρη, που γράφτηκε τόσα χρόνια αργότερα: *όπου και να ταξιδέψω η Ελλάδα με πληγώνει*». Παράλληλα όμως ο ποιητής σκέφτεται τη βραχύτητα του βίου και τις χαρές της ζωής, που δεν θα προλάβει να γευτεί, και με την αντίληψη του Οράτιου «carpe diem» προκαλεί το Μανώλη Ράλλη να πιουν, να χαρούν, να διασκεδάσουν, όσο μπορούν, την ημέρα τους.

33. Βλ. Benedetto Croce, Michele Marullo Tarcaniota, *Le elegie per la patria perduta ed altri suoi carmi*, Bari 1938.

34. Βλ. Α. Deisser, ό.π. σ. 103.

Μετά την εξέταση των αποσπασμάτων του έργου του Μάρουλλου διαπιστώνουμε ότι ο πόνος του ποιητή για την αναγκαστική παραμονή του μακριά από την πατρίδα τον ώθησε στη σύνθεση ύμνων και επιγραμμάτων, που θα τα χαρακτήριζα «λατρευτικά» για την Ελλάδα. Αν εξαιρέσουμε ορισμένες υπερβολές που προέρχονται από τον πατριωτικό οίστρο και τις στερήσεις του Μάρουλλου, τόσοι οι ύμνοι όσο και τα επιγράμματα του αποτελούν λυρικές συνθέσεις υψηλής τέχνης και πηγαίας αγάπης για την Ελλάδα, έργα εξαιρετικά σημαντικά για τη λατινική γραμματεία της Αναγέννησης.